

CSODÁLATOS SZAVAK

„Szavak, csodálatos szavak. / Békítenek, lázítanak. // Eldöntenek egy életet. / Följárnak, mint kísértetek” – írta Juhász Gyula 1934-ben. Most, 2002-ben valóban följáró kísértetnek tűnik néhány, az én gyermekkoromban és környezetemben még jól ismert szó.

Régi szavaink kihalásáról nemcsak a magyartanár győződhet meg, hanem a tévét néző közönség is. A kvízprofesszor a minap ezt kérdezte az egyik játékostól: miből készül a ködmön? Segítségül a következő válaszokat kínálta fel: színezett borjúbőrből, gyapjas birkabőrből, cserzett disznóbőrből, kecskeszőrből. A versenyzőnek halvány fogalma sem volt a ködmön mibenlétéről. Gyermekkori olvasmánya, a *Kincskereső kisködmön* sem derengett fel tudata mélyén. Végül a közönség segítette ki, megjelölve a második lehetőséget.

Lassanként kiderült a vetélkedőn, hogy a könnyűnek szánt – de kevésbé használt szavakhoz kapcsolódó – kérdések igen nehezek. Az orvosnő például nem tudta, hogy mi a kéregvasút, és mivel foglalkozik a vigéc. A cibere mibenlétére – levesfajta – is csak úgy talált rá a versenyző, hogy a másik három lehetőség vitathatatlanul blőd volt: újbor, húros hangszer, kabátfajta. Ismeretlen volt a prézli (zsemlyemorzsa), a brindza (juhtúró, gomolya), a fuszulyka (paszuly, bab), a köpölyöz (népi gyógymód), a toklyó (fiatal juh) jelentése. Ezek a középkorúnak mondható vagy fiatal emberek valószínűleg már nem énekelték gyermekkorukban a *János vitéz* daljáték változatából Bagó nótáját: „A fuszulyka szára felmászott a fára”; és nem bogarászták végig magyarórákon tanáruk irányításával az *ly*-os szavakat.

Szavaink ismeretlenségbe süllyedéséről elbeszélgettünk tanítványaikkal is. Gyorsan teszteltem is őket, megkérdeztem: mit jelent a göboly (hízott ökör) és a bögöly (nagy légy kifejlődött nőténye), a fustély (bunkósbot, furkósbot) és a rostély (rácsozat), a törköly (a szőlő kisajtolása után visszamaradt növényi anyag) és a tönköly (búzaféle), a dereglye (lapos fenekű csónak) és a derelye (tésztaféle, bárátfüle) között. A bögölyre azt mondták, hogy madár, a rostélyról csak a sisakrostély jutott eszükbe, a többiről semmi. De kérdezhettem volna azt is, hogy mi a nadály (pióca), az ispotály (kórház) vagy a padmaly (vízmosta üreg).

Tanárságom kezdetén forgalomban volt egy kitűnő segédkönyv, amely szerintem ma is pótolhatatlan, különösképpen fiatal, kezdő

tanároknak nélkülözhetetlen. Szemere Gyula *Helyesírási segéd-könyv a középiskolák számára* című, alapos és hézagmentes munkájáról van szó. Megérdemelne ez a könyv egy új, a mai helyesírási szabályzat alapján felfrissített kiadást. (Volt ugyan Szemere könyvének egy változata, a Gondolat adta ki 1987-ben, *Hogy is írjuk?* címen. Ez is hasznos volt, de nem tartalmazott tollbamondásokat.)

Nem tesztekől kítőzött bizonytalan ismereteket kell a gyerekek elé tenni, hanem előbb alaposan meg kell tanítani a szavak helyesírását, a jelentésükkel együtt. Azután megbirkóznak az efféle tollbamondásokkal is: „Rózsásan gömbölyödik a sült malac, csiklandozza az ínyt a barnapiros rostélyos, kínálja magát a borban pácolt toklyó, a szalonnával tűzdelt fehér húsú pulyka. A zsíros ételek után jólesik néhány falat gomolya.” Szemere Gyula nemcsak felsorolja a kritikus szavakat, hanem jól használható tanácsokat, szabályféleségeket is ad írásukhoz; kiderül, hogy nem is olyan nehéz az *ly*-os szavak írása, ha átlátjuk szerkezetüket.

Juhász Gyula azt is írja a szavakról, hogy „Világot jelentenek, / Meghaltál, ha már nincsenek.” Elgondolkodtató sorok. Ajánlom mindazok figyelmébe, akik azon fáradoznak, hogy az iskolai olvasmányanyagból kiirtsák a klasszikus magyar műveket.

Mentor 2002. június–július, IV. évf. 6–7. sz., 21.

SZAVAKRUL

A szóhasználat három tipikus problémája kerül most terítékre: a jelentés pontatlan ismerete, a hasonló hangzású magyar szavak csereberélése, valamint a hasonló hangzású idegen szavak keverése.

1. Az egyik Európa-bajnoki focimeccs izgalmi közepette a mérkőzést közvetítő fiatalember ezt mondta: *hörög a tömeg. A hörög* folyamatos cselekvést feltételez; Arany János ezt írja *A walesi bárdok*-ban:

Fegyver csörög, haló hörög,
A nap vértóba száll,
Vérszagra gyűl az éji vad:
Te tetted ezt, király!

A haldokló valóban hörög, vagy hörög a beteg ember, vagy az, aki lelki felindulásában fojtott hangon, szaggatottan beszél. A lelátókon ülő közönség nemtetszését fejezi ki: felzúg, felhördül. Egyáltalán nem szenved, nem kínlódik folyamatosan, hanem kirobbannak belőle az érzelmek: felhördül a tömeg.

2. Régebben, 1998. október 21-én ezt hallottuk valakitől a Kossuth rádióban: *támadt egy gyermekes ötletem*. A nagykönyvek szerint nem hibás ez a mondat, az én nyelvérzéke ezt súgta volna: *támadt egy gyermekes ötletem*. Egyszerűen az állandósult szerkezetek kötöttsége okán, amiért nem mondjuk azt, hogy *eből*, hanem azt, hogy *kutyától*. Mind a *gyerekes*, mind a *gyermetes* szónak megvan a 'gyermekre jellemző, gyermekre emlékeztető' jelentése. A *gyerekes*ben több a rosszalló árnyalat, a *gyermekes*ben kevesebb, a *gyermetes*ben pedig megbújik a 'kedvesen ártatlan, tapasztalatlan, naiv' jelentés is. A *gyermekes* szónak ezenkívül 'családos' jelentése is van: gyermekes anya, család, házaspár. A család lehet gyermekes, sőt gyerekes, de gyermekes nemigen (bár ki tudja). Az ötlet pedig inkább gyermekes.

3. Harmadik példám 2000. április 6-án hangzott el a rádióban, a riporter nagyon nagy egyetértését fejezte ki a riportalannal, mondván: ez bizony *kordiális kérdés*. A kordiális jelentése 'szíves, szívből jövő, meghitt, bizalmas'. A riporter valószínűleg *kardinális*, azaz fontos, alapvető, sarkalatos, lényegbevágó kérdést akart mondani. Az ilyen típusú szótévesztés gyakori az idegen szavak körében. (Az egykori műsorközlő *karrieristát* mondott *karikaturista* helyett, észre sem vette a nyelvbotlást, csak akkor tudatosult benne, miután sms-ben figyelmeztették.)

Sokszor előfordul, hogy tanítványaink egy adott mondatban helyesen értelmezik a szót – hiszen segítségükre van a szövegösszefüggés –, környezetéből kiemelve azonban már nincsenek tisztában értelmével. Az iskolában sokat kellene foglalkozni a szójelentéssel, s a kerettanterv által is hangsúlyozott szótárhasználattal. Izgalmas kérdés az is, hogyan sajátítják el a szójelentést a gyerekek az idegen nyelvek tanulása során. Remélhetőleg nemcsak mondatokat utánoznak, mint a papagájok, hanem lesz a kezükben szótárfüzet is, kettéhajtott lappal, pontosan megadott jelentéssel és grammatikai alakokkal.